

Пониззя річки Смотрич

Імена та адреси укладачів інформаційного листа рамсарського ВБУ:

Любінська Людмила Григорівна, к.б.н., с.н.с., Національний природний парк «Подільські Товтри», пл. Польський ринок, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32300; тел.: (038) 493 2771, E-mail: tovtry@kr.rel.com.ua;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника Державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, E-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

Дата підготовки опису: 7 квітня 2003 р.

Географічні координати: 48°33' пн. ш., 26°38' сх. д.

Розташування: Річка Смотрич в районі впадіння в р. Дністер. Хмельницька область, Кам'янець-Подільський район, між селами Цибулівка та Устя; за 15 км на південь від м. Кам'янець-Подільський (100 тис. жителів).

Висота над рівнем моря: середня – 114 м, максимальна – 208 м

Площа: 1480 га

Короткий опис: Угіддя є поєднанням каньйонної та дельтової ділянок річки Смотрич перед її впадінням у Дністер. За фізико-географічними параметрами, складом водної та навколводної флори і фауни це типове угіддя для невеликих річок у межах Подільської височини, яка знаходиться у південно-західній Україні і має площу близько 100 тис. км². Скельні береги каньйону створюють гарні умови як для відтворення рідкісних видів хижих птахів (яструб великий *Accipiter gentilis*, яструб малий *A. nisus*, канюк звичайний *Buteo buteo*, кібчик *Falco vespertinus*, боривітер звичайний *F. tinnunculus*), а заплавна ділянка – птахів водно-болотного комплексу (лелека білий *Ciconia ciconia*, деркач *Crex crex*, рибалочка *Alcedo atthis*) та риби (вирезуб причорноморський *Rutilus frisii*, підуст звичайний *Chondrostoma nasus*, гірчак звичайний *Rhodeus sericeus*, сом європейський *Silurus glanis*, бичок пісочник чорноморсько-азовський *Neogobius fluviatilis*), так і для підтримки весною та восени мігруючих видів птахів (гагара чорношия *Gavia arctica*, крижень *Anas platyrhynchos*, зимняк *Buteo lagopus*, журавель сірий *Grus grus* та інших). Угіддя є однією з найбільш збережених в екологічному відношенні ділянок Національного природного парку «Подільські Товтри».

Рамсарські критерії: 1, 2, 3, 4, 7, 8

Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Угіддя є унікальною частиною річки Смотрич, яка включає звужену каньйонну та дельтову (заплавну) ділянки. Скельні береги каньйону створюють гарні умови для гніздування хижих птахів, а заплавна ділянка – для відтворення видів птахів водно-болотного комплексу і нересту ряду видів риби. Угіддя є досить типовим для Подільської височини, як і для верхньої частини басейну Дністра у межах Континентального біогеографічного регіону.

(2) Є важливим для збереження рідкісних видів рослин і тварин в Україні та Європі.

(3) Тут знаходяться типові представники місцевої флори і фауни. Для прибережно-водної рослинності характерне рідкісне угруповання осоки низької *Carex humilis*, занесене до Зеленої книги України (1987).

(4) Угіддя є важливим для перебування багатьох видів птахів під час весняних і осінніх міграцій та взимку.

(7) У дельтовій частині р. Смотрич нерестяться та нагулюють види риби, що підлягають охороні за Бернською конвенцією.

(8) Угіддя є важливим для нересту найбільш поширених тут видів риби.

Фізична та біогеографічна характеристики: Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Подільсько-Бесарабської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистяної області. Геоморфологічна підобласть: Подільська височина Волино-Подільського тектонічного блоку. Річка Смотрич впадає безпосередньо у Дністер у межах його середньої ділянки.

Фізичні особливості ВБУ: Розташоване у межах Волино-Подільського тектонічного блоку і відзначається близьким до поверхні заляганням порід кристалічного фундаменту. Тут залягають вапняки, мергелі, пісковики, сланці, а також граніти та гнейси, що перекриваються лесами. В межах угіддя виділяють одну геоморфологічну підобласть – Подільську структурно-денудаційну височину. Рельєфотворне значення мають неогенові (переважно морські) та антропогенові (алювіальні і схилові) відклади. Поверхня угіддя являє собою, в основному, підвищену полого-хвилясту лесову рівнину. За фізико-географічним районуванням України належить до Західно-Подільського району Західно-Подільської області Подільської Лісостепової зони. Ґрунти на території угіддя – темно-сірі опідзолені, чорноземи опідзолені переважно на лесових породах. Вода в річці досить прозора. Концентрація забруднюючих речовин практично не перевищує гранично допустимих рівнів. Клімат помірно континентальний з м'якою зимою і теплим, вологим літом. Пересічна температура повітря січня $-5,5^{\circ}\text{C}$, липня $+18,8^{\circ}\text{C}$. Період з температурою повітря понад $+10^{\circ}\text{C}$ становить близько 168 діб.

Фізичні особливості водозбірної території: Річка Смотрич є лівою притокою Дністра, має довжину 168 км і площу басейну 1800 км^2 . Її басейн повністю знаходиться у межах Подільської височини (Хмельницька обл.). У пониззі угіддя Смотрич впадає у р. Дністер (довжина – 1352 км, площа басейну – 72,5 тис. км^2), що бере початок на північно-східних схилах Українських Карпат і впадає у Дністровський лиман Чорного моря. Під час максимального наповнення Дністровського водосховища дністровська вода в зворотному напрямку поступає в р. Смотрич.

Гідрологічна цінність: Живлення р. Смотрич змішане, з переважанням снігового живлення над дощовим; значна частка припадає на ґрунтові води. Річка Смотрич (швидкість течії – 0,2–0,6 м/с, на порожистих ділянках – 1–2 м/с) характеризується вираженою весняною повінню, низькою літньою меженню, яка порушується дощовими повенями і дещо підвищеним рівнем води восени та взимку. Норма річного стоку річки коливається від 4,5 до 2,0 $\text{м}^3/\text{с}$ (в тому числі, від 3,0 до 1,5 – поверхневого стоку). У річку впадають невеликі струмки та джерела з оточуючих вапнякових скель. Заплава переривчаста: подекуди звужується до 20–50 м, а в районі дельти розширюється до 600 м. Під час повеней у межах каньйону вода не виходить з берегів, а в межах дельти – за межі заплави. Середньорічна кількість опадів складає 554 мм, найбільша кількість опадів випадає в літні місяці. Гідрологічний моніторинг здійснює лабораторія екомоніторингу НПП «Подільські Товтри» та Дністровське басейнове регіональне управління.

Тип ВБУ: L, M, Ts.

Екологічні особливості: Цінність угіддя великою мірою залежить від каньйону, в якому знаходиться річка, дельтової ділянки та близькості акваторії р. Дністер. Основними угрупованнями прибережно-водної рослинності є ценози з домінуванням ряски малої *Lemna minor*, очерету звичайного *Phragmites australis*, стрілолиста стрілолистого *Sagittaria sagittifolia* з їжачою голівкою зринувшою *Sparganium emersum*, осокою побережною *Carex riparia*. На стрімких берегах Смотрича поширена степова, лісова та кальцепетрофітна рослинність.

Цінна флора: Водорості: *Oscillatoria granulata*, *Euglena acus*, *Bangia atropurpurea*, *Ulothrix tenerima*. Прибережно-водні судинні рослини: рогази вузьколистий *Typha angustifolia* та широколистий *T. latifolia*, осока гостра *Carex acuta*, стрілолист стрілолистий *Sagittaria sagittifolia*, частуха подорожникова *Alisma plantago-aquatica*, півники болотні *Iris pseudacorus*.

Цінна фауна:

Ссавці: Тут зустрічаються кажани, що охороняються Бернською конвенцією: нічниця велика *Myotis myotis*, водяна *M. daubentonii* та ставкова *M. dasycneme*.

Птахи: Тут поширені види, занесені до Червоної книги України та Конвенції про охорону флори і фауни в Європі (Берн, 1979; додаток II: «підлягають охороні»): лелека білий *Ciconia ciconia* (2 пари), яструби – великий *Accipiter gentilis* (1 пара) і малий *A. nisus* (3 пари), канюк звичайний *Buteo buteo* (3 пари), кібчик *Falco vespertinus* (1 пара), боривітер звичайний *Falco tinnunculus* (25–40 пар), деркач *Crex crex* (1 пара), рибалочка *Alcedo atthis* (1 пара), ластівки – берегова *Riparia riparia* (15 пар) і сільська *Hirundo rustica* (25–30 пар), плиска біла *Motacilla alba* (11–24 пари). У гніздовий період тут знаходять корм шуліка чорний *Milvus*

migrans, зміїд *Circaetus gallicus*, чайка *Vanellus vanellus*, бджолоїдка *Merops apiaster*, чапля сіра *Ardea cinerea*. У періоди міграції (особливо восени) тут зупиняються також рідкісні гагара чорношия *Gavia arctica*, підсоколики – малий *Falco columbarius* і великий *F. subbuteo*, крижень *Anas platyrhynchos*, зимняк *Buteo lagopus*, журавель *Grus grus* та інші.

Риби: Найбільш поширені види риб: щука *Esox lucius*, карась *Carassius gibelio*, окунь *Perca fluviatilis*, плітка *Rutilus rutilus*, ялець звичайний *Leuciscus leuciscus*, головень звичайний *L. cephalus*, краснопірка *Scardinius erythrophthalmus*, пічкур звичайний *Gobio gobio*, плоскирка звичайна *Blicca bjorkna*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilis*, верховодка звичайна *Alburnus alburnus*, лящ *Abramis brama*, марена звичайна *Barbus barbus*, бичок-кругляк *Neogobius gymnotrachelus*. У дельтовій частині р. Смотрич нерестяться та нагулюють види риб, що охороняються Бернською конвенцією: вирезуб *Rutilus frisii*, підуст *Chondrostoma nasus*, гірчак *Rhodeus sericeus*, сом *Silurus glanis*, бичок-бабка *Gobius fluviatilis*.

Соціальні та культурні цінності: Соціально-культурні об'єкти відсутні. Вище за течією річки (за 15 км) у межах м. Кам'янець-Подільський є цілий ряд історичних будівель XI–XIX століть.

Землеволодіння: ВБУ: Державна власність на землі водного фонду, які включають територію р. Смотрич та її прибережні захисні смуги на обох берегах. Стан Смотрицького каньйону та прибережних смуг контролюють адміністрація НПП «Подільські Товтри» та Дністровське регіональне басейнове управління. Прилеглі землі: знаходяться у межах НПП, включають землі водного фонду, землі населених пунктів (приватні та колективні) та приватні сільськогосподарські землі (рілля, пасовища, сінокоси, сади).

Поточне землекористування: ВБУ: Наукові дослідження, природоохоронні заходи, рекреаційна діяльність (відпочинок у визначених місцях), рибальство і полювання (терміни та обсяги добування погоджуються з адміністрацією НПП). Прилеглі землі: рекреаційна діяльність у відведених місцях, господарська діяльність відповідно до типів сільськогосподарських угідь (пасовища, сінокоси, рілля, сади).

Чинники (минулі, сучасні або потенційні), несприятливі для угіддя, в т. ч. зміни у природокористуванні або проекти розвитку: ВБУ: Рекреаційна діяльність у дозволеніх місцях (відпочинок, катання на човнах, спортивне рибальство), регульоване полювання на пернату дичину у дельтовій ділянці. Прилеглі землі: Рекреаційна діяльність, вплив антропогенних чинників м. Кам'янець-Подільський, рибальство, полювання.

Вжиті природоохоронні заходи: Відповідно до Указу Президента України від 27.06 1996 р. № 174/96, територія угіддя увійшла до складу рекреаційної зони НПП «Подільські Товтри». Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.) та Положення про НПП «Подільські Товтри» (1996 р.). Дністровське регіональне басейнове управління (с. Новодністровськ Чернівецької обл.) і лабораторія екомоніторингу НПП «Подільські Товтри» здійснюють моніторинг водних ресурсів.

Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи: Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів НПП «Подільські Товтри» затверджено Міністерством екології та природних ресурсів України в 2002 р. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план для водно-болотного угіддя міжнародного значення.

Проведені наукові дослідження: НПП «Подільські Товтри», якому підпорядковане угіддя, є науково-дослідною установою при Мінприроди України. У штаті парку – 6 наукових співробітників, які працюють у відділі науки. Серед головних напрямів досліджень – моніторинг стану збереження біологічного і ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи. Наукові дослідження здійснюються за активної участі співробітників Інституту екології Карпат НАН України (м. Львів) та Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (м. Київ).

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання: Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед населення навколишніх сіл, насамперед дітей, та відпочиваючих. Випускаються інформаційні листівки та буклети, присвячені НПП «Подільські Товтри». Еколого-освітній центр знаходиться в адміністративній будівлі парку у

м. Кам'янець-Подільський. Розроблено та підтримується інформаційний сайт в Інтернеті: www.tovtry.km.ua.

Сучасний стан рекреації і туризму: Рекреаційна і туристична діяльність здійснюється переважно в літній період і локалізована переважно у районі с. Шутнівці. Тут постійно відпочивають близько 100 осіб, та до 1 тис. осіб на рік приїжджає з 1–2-х добовими візитами у вихідні. Розроблено туристичний маршрут Кам'янець-Подільський – Устя, яким щороку проходять до 1 тис. відвідувачів. Передбачається розробити екологічну стежку у межах заказника «Устянський». Для школярів і студентів на території угіддя проводяться екскурсії.

Юрисдикція: Територіальна – Державна адміністрація у Хмельницькій області України. Функціонально угіддя підпорядковане Дністровському регіональному басейновому управлінню (землі водного фонду) та адміністрації НПП «Подільські Товтри» (збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, рекреаційна діяльність) при Мінприроди України.

Орган управління ВБУ: Адміністрація НПП «Подільські Товтри». Адреса: площа Польський ринок, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32300, тел./факс: (038) 493 2771, E-mail: tovtry@kp.rel.com.ua.

Джерела інформації:

- 1) Заповідники і національні природні парки України. – Київ: Вища школа, 1999. – 230 с.
- 2) Зелена книга УРСР. – К.: Наукова думка, 1987. – 315 с.
- 3) Літопис природи Національного природного парку «Подільські Товтри», 6 томів (1997–2002 рр.).
- 4) Фіторізноманіття національних природних парків України / За ред. Т. Л. Андрієнко і В. А. Онищенко. – К.: Наук. світ, 2003. – 143 с.
- 5) Червона книга України: Тваринний світ. – К.: УЕ, 1994. – 464 с.
- 6) Червона книга України: Рослинний світ. – К.: УЕ, 1996. – 608 с.